

Алексеев Л.М.,
кандидат економічних наук

ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ

Висвітлено питання економічної сутності фінансового капіталу. Уточнено визначення терміна "фінансовий капітал". Розглянуто особливості адаптації структури ринку фінансового капіталу до змін світової економічної кон'юнктури.

The author interprets the question of economic substance of financial capital, specifies the definition of the term "financial capital" and examines peculiarities of adaptation of the financial capital market structure to the changes of world economic situation.

Характерною рисою сучасності є посилення взаємозалежності економічних систем різних країн, розвиток інтеграційних процесів на макро- і мікрорівнях, інтенсивний перехід більшості країн від замкнених національних господарств до економіки відкритого типу. Відповідно важливо, щоб при дослідженні фінансового капіталу враховувалися не лише стратегічні завдання, що вирішуються в економічній системі держави, зокрема пришвидшення модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності, а й стійкість фінансової системи щодо зовнішніх впливів у процесі відкриття ринку.

Дослідженню основних аспектів складної і багатопланової проблеми фінансового капіталу присвячені праці багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних економістів. З-поміж них волимо назвати роботи В.Л. Андрушенка, В.Д. Базилевича, О.Д. Василика, Ю.М. Воробйова, М.І. Крупки, І.О. Лютого, М.А. Песселя, К.Р. Макконелла, С.Л. Брю та інших. Проте найчастіше у працях розглядають лише деякі аспекти функціонування ринку фінансового капіталу. Проведені ними дослідження не враховували зовсім (або враховували недостатньою мірою) особливостей реакції вітчизняного ринку фінансового капіталу на можливу втрату значної частини економічного суверенітету при вступі до Світової організації торгівлі та інших міжнародних організацій.

Натомість питання регулювання доступу на ринок іноземного капіталу є важливим з погляду економічної безпеки країни і подальшого економічного зростання. Для розширення сфери присутності в економічній системі держави та формування платоспроможного попиту на фінансові послуги іноземні установи змушені будуть інвестувати в розвиток вітчизняного ринку фінансового капіталу. Водночас треба відпрацювати відповідний механізм використання цього чинника відкритості на користь учасників ринку з метою перешкоджання проведенню демпінгової політики іноземними операторами для завоювання ринку фінансового капіталу. Дотепер майже немає наукових праць, в яких містилося б комплексне дослідження економічної сутності фінансового капіталу, формування власного ка-

пiталу суб'єктами підприємництва з урахуванням структуризації інтегрованих фінансово-промислових об'єднань. Метою нашої праці є обґрунтування чіткішого визначення поняття “фінансовий капітал” для формування відповідної методологічної бази дослідження практичних аспектів його функціонування з урахуванням істотної зміни світової економічної кон'юнктури.

Виникнення та суть фінансового капіталу досліджували класики марксизму-ленінізму. Зокрема В.І. Ленін розкривав суть фінансового капіталу так: “Концентрація виробництва; монополії, що виростають з неї; злиття або зрощування банків з промисловістю — ось історія виникнення фінансового капіталу і зміст цього поняття”. Відповідно фінансовий капітал, що концентрується в “небагатьох руках і користується фактичною монополією”, поступово отримує прибуток від засновництва, від випуску фондових паперів, від державних позик, “обкладаючи усе суспільство даниною монополістам”¹.

Природу фінансового капіталу досліджували й радянські економісти, серед наукового доробку яких слід назвати праці В.Є. Мотильова, Г.П. Солюса, Ю.І. Юданова. Ці вчені загалом визнавали, що фінансовий капітал є феноменом імперіалізму, оскільки не окремі монополії, а фінансові групи контролюють цілі сектори економіки, використовуючи державу у своїх інтересах². Як бачимо, цьому визначенню притаманне ідеологічне нашарування, визнання існування фінансового капіталу за імперіалізму. Для багатьох наукових праць радянського періоду було характерним зосередження уваги на конкретних формах капіталу, впливі держави на ринок капіталів. Наприклад, В.Є. Мотильов зазначав, що фінансовий капітал є якісно новою формою капіталу, в якій об'єднується власність на промисловий і банківський капітал, проте це не нівелює відмінності між згаданими видами капіталів, котрі продовжують самостійно функціонувати в економічній системі³. За висловом Г.П. Солюса, втручання держави у процеси формування й вкладення капіталів із застосуванням адміністративної та економічної сили змінило структуру і фінансовий механізм ринку капіталів⁴.

В окремих дослідженнях фінансовий капітал ототожнюється з грошовим капіталом. Так, К.Р. Макконелл та С.Л. Брю зазначають, що “фінансовий капітал — це грошовий капітал”⁵. Аналогічне за суттю визначення фінансового капіталу дають А. Борисов, Р. Дяків та І. Фамінський⁶. На думку Ю.М. Воробйова, фінансо-

¹ Ленін В.І. Твори. — Т. 27. — С. 323.

² Власть крупного капитала / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений; Отв. ред. Е.С. Хесин, В.Н. Шенаев, Ю.И. Юданов. — М.: Мысль. — 1987. — С. 243.

³ Мотильев В.Е. Финансовый капитал и его организационные формы. — М.: Изд-во социально-экономической литературы. — 1959. — С. 83.

⁴ Современный рынок капиталов / Под ред. д-ра экон. наук проф. Г.П. Солюса. — М.: Финансы. — 1977. — С. 1—9.

⁵ Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и практика / Пер. с англ. 11-го изд. — К.: Хагар-Демос. — 1993. — С. 784.

⁶ Борисов А.Б. Большой экономический словарь. — М.: Книжный мир. — 2000. — С. 802; Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. — К.: Міжнародна економічна фундація. — 2000. — С. 610; Внешнеэкономический словарь / Под ред. И.П. Фаминского. — М.: ИНФРА-М. — 2000. — С. 441.

вий капітал — це виражена у грошовій формі вартість сукупних коштів підприємства, залучених як джерело для фінансування господарської діяльності з метою отримання можливості формування прибутку і стратегічного управління діяльністю господарських структур⁷.

Сучасні трактування поняття “фінансового капіталу” пов’язані з функціонуванням багаторівневої ієрархічної фінансової системи і визнанням, що у сучасних умовах великі компанії та банки господарюють в усіх основних сферах економіки. Оскільки у світовій економіці простежуються процеси глобалізації, стійка тенденція до зростання взаємного володіння акціонерним капіталом банків і нефінансових корпорацій, концентрація акцій у системах холдинг-компаній та інших подібних фінансових інституціях, то “фінансовий капітал” (financial capital) визначають як складну систему взаємозв’язків великих кредитно-банківських інституцій з нефінансовими корпораціями⁸. З такої точки зору визначення фінансового капіталу зводять лише до ліквідних активів, акцентуючи увагу на принциповій відмінності між акціонерним капіталом і борговими зобов’язаннями компаній.

Питанням фінансового капіталу присвячені праці сучасних російських економістів. Так, Є.Ф. Борисов зазначає, що фінансовий капітал виникає у процесі переплетення економічних зв’язків, і всі конкретні форми господарської діяльності (промислової, торговельної, банківської) об’єднуються в єдину цілісність⁹.

У цьому контексті, на нашу думку, важливо констатувати, що промисловий капітал у єдиному процесі відтворення функціонує в трьох формах. У формі грошового капіталу він створює необхідні передумови для початку процесу виробництва через купівлю засобів виробництва і робочої сили. Відповідно грошовий капітал перетворюється у продуктивний і в процесі виробництва створюється відповідна кількість товарів. Перехід у товарну форму капіталу є умовою подальшого перетворення у грошовий капітал, що стає більшим на величину додаткової вартості, створеної у процесі виробництва. У процесі відтворення форми капіталу не лише перетворюються одна в іншу, а й існують одночасно грошовий, продуктивний і товарний капітал. Паралельне існування різних форм капіталу є передумовою розвитку позичкового капіталу. Зауважимо, що частина капіталу має постійно перебувати у формі грошового капіталу для підтримання безперервності процесу виробництва.

Грошовий капітал є важливою ланкою у процесі перетворення капітальної вартості у товарну форму і потім товарного капіталу — у продуктивний. Грошовий капітал є однією з форм промислового капіталу. Для грошей, що функціонують як капітал, головною метою є отримання додаткової вартості, а не просто обслуговування обміну товарів й отримання завдяки цьому споживчої вартості.

⁷ Воробьев Ю.Н. Финансовый капитал предприятий: теория, практика, управление. — Симферополь: Таврия. — 2002. — С. 23.

⁸ Енциклопедичний словник бізнесмена: Менеджмент, маркетинг, інформатика / За заг. ред. М.І. Молдованова. — К.: Техніка. — 1993. — Терміни парал. рос., англ., нім., фр., пол. — С. 282; Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. — К.: “АртЕК”. — 2000. — С. 567—568.

⁹ Борисов Е.Ф. Экономическая теория: Учебник. — М.: Юрист. — 2000. — С. 358—360.

Гроші як капітал реалізуються через функції грошей як засіб платежу та як засіб накопичення. Матеріальним носієм грошей як капіталу є кредитні гроші, тобто неповноцінні гроші, що виникли на базі кредитних відносин та існують у формі різних боргових зобов'язань. Однією з функціональних форм грошового капіталу є позичковий, який надається його власником у тимчасове користування підприємцям з метою отримання прибутку у вигляді позичкового процента. У результаті відбувається роздвоєння капіталу на *капітал-власність* і *капітал-функцію*. Позичковий капітал пов'язаний з банками, оскільки фактичне перетворення грошей у позичковий капітал відбувається за безпосередньої участі банків.

Вільна конвертація валют сприяє зростанню мобільності грошового капіталу. Вона зумовлює переплетення різних національних грошових ринків і сприяє розширенню міждержавних грошових ринків. Рух грошового капіталу між різними національними грошовими ринками регулюється різними інструментами, зокрема відсотковими ставками, які визначаються відповідно до конкурентних умов використання позичкового капіталу.

Процес появи вільного капіталу має місце й у сфері обігу. У разі порушення рівноваги у сфері виробництва й обігу частина грошового капіталу може стати надлишковою. Очікуючи свого застосування, вона вибуває зі сфери обігу доти, доки не виникне можливість для нового застосування. Отже, функціонування капіталу зумовлює потребу у збільшенні обсягів грошових ринків і ринків капіталу.

Грунтуючись на вищевисвітлених положеннях, можна зробити такі узагальнення. Насамперед економісти дають різні визначення "фінансового капіталу", а в деяких економічних тлумачних словниках і працях, присвячених висвітленню проблематики капіталу, таке поняття взагалі відсутнє. По-друге, здебільшого трактування "фінансового капіталу" зводиться до "грошового капіталу" чи "капіталу у формі грошових ресурсів". Водночас в економічній літературі відсутнє єдине сформоване визначення самого поняття "грошовий капітал". Зокрема грошовий капітал розглядають: як наявні в розпорядженні гроші для купівлі інвестиційних товарів (під інвестиційними товарами автори мають на увазі засоби виробництва, капітал); як функціональну форму промислового капіталу, що у вигляді грошей дає додаткову вартість¹⁰.

По-третє, найпоширенішим є визначення фінансового капіталу як складної системи взаємозв'язків банків з підприємствами. Однак здебільшого зазначається, що це стосується "великих" чи "потужних" юридичних осіб¹¹. З огляду на це ми вважаємо, що в умовах об'єктивної інтегрованості фінансово-кредитних відносин поняття "фінансовий капітал" варто досліджувати як якісно нову форму капіталу, у якій об'єднується власність на промисловий і банківський капітал,

¹⁰ Макконелл К.Р., Брю С.П. Экономикс: принципы, проблемы и практика / Пер. с англ. 11-го изд. — К.: Хагар-Демос. — 1993. — С. 771, 773; Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія". — 2000. — С. 289.

¹¹ Внешнеэкономический словарь / Под ред. И.П. Фаминского. — М.: ИНФРА-М. — 2000. — С. 441; Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. — К.: "АртЕК". — 2000. — С. 567—568.

проте це не нівелює відмінності між такими двома видами капіталів і вони й далі функціонують самостійно. Зауважимо лише, що процес підпорядкування промисловим капіталом банківського або банківським капіталом промислового є неперервним та діалектично пов'язаним із змінами у реальному секторі економіки і соціально-політичними аспектами суспільного життя¹².

По-четверте, одним із досить поширених напрямків є зведення трактування "інтеграції банківського та промислового (корпоративного) капіталу" до правових і організаційно-економічних засад формування фінансово-промислових груп¹³. Можна натрапити також на визначення фінансового капіталу як "вираженої у грошовій формі вартості сукупних коштів підприємства"¹⁴. Тобто фінансовий капітал розглядають на мікроекономічному рівні з точки зору функціонування окремих підприємницьких структур.

Однак з огляду на уже сформульовані в економічній літературі визначення поняття "фінансовий капітал" та форми його вияву слід зауважити насамперед, що трактування цього поняття з точки зору значущості мікроекономічного рівня не в повному обсязі характеризує його властивості в умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку суспільства. Правильнішим буде розгляд з урахуванням макроекономічного рівня.

Аналізуючи наявні визначення фінансового капіталу, треба дати трактування сутності "фінансового капіталу". Відповідно "фінансовий капітал" — це грошові ресурси та виражена у грошовій формі частка матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що накопичуються (акумулюються) суб'єктами фінансової діяльності із різних джерел для забезпечення економічних умов здійснення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Проте на макроекономічному рівні фінансовий капітал консолідується (накопичується, акумулюється) у процесі складної системи взаємозв'язків держави, промислово-виробничих структур і фінансових установ з метою забезпечення доступності, швидкості обігу й зручності у його використанні та отримання прибутку.

Оскільки традиційне економічне суперництво між промислово розвиненими країнами поступово переходить у фінансову сферу, то, підбиваючи підсумки викладених вище положень, можна сформулювати у вигляді таких основних моментів: по-перше, спочатку поступальна інтеграція ринків капіталу відкривала доступ до інвестиційних ресурсів і стимулювала розвиток фінансових секторів економік лише окремих країн, у яких функціонувала розвинена фінансово-кредитна інфраструктура. По-друге, глобалізація супроводжується зростанням масштабності й мобільності капіталів у напрямку фінансових ринків країн, що мають не лише розвинену грошово-кредитну систему, а й дають змогу отримувати більші прибутки. По-третє, з часом зі стихій-

¹² Мотылев В.Е. Финансовый капитал и его организационные формы. — М.: Изд-во социально-экономической литературы. — 1959. — С. 83—90.

¹³ Бровков С., Руденко Л. Проблеми інтеграції банківського і корпоративного капіталу в умовах глобалізації економіки // Банківська справа. — 2002. — №2. — С. 37.

¹⁴ Воробьев Ю.Н. Финансовый капитал предприятий: теория, практика, управление. — Симферополь: Таврия. — 2002. — С. 23.

ного явища глобалізація перетворюється в інституційно оформлений процес сучасної економіки, тому важливо навчитися ним керувати і користуватися його перевагами.

Процес модифікації світової економіки вплинув і на інтенсивність проведення міжнародних кредитних, валютних, фондових, комерційних і торговельних операцій, що сприяло формуванню світового ринку фінансового капіталу, який є важливим засобом руху вільних фінансових ресурсів та проведення міжнародних розрахунків. Оскільки значні обсяги капіталів зосереджено у промислово розвинених країнах, то стан фінансової системи істотно залежить від урегульованості циклів руху капіталів у цих країнах, а також від економічної, соціально-політичної, правової сфер і можливостей сучасних комп'ютерно-інформаційних технологій.

Функціонування фінансового капіталу потребує наявності адекватної цілісної, стійкої і впорядкованої структури, яка розвивається й удосконалюється з урахуванням поточних запитів його учасників. Важливо створити сприятливі умови для реалізації переваг спільної діяльності учасників на ринку фінансового капіталу на всіх рівнях в усіх сферах, зокрема виробничій і фінансовій. Водночас структурна ефективність цього ринку залежить від формування відповідного співвідношення у формах і суб'єктах функціонування національного господарства на усіх його рівнях. А відтак ефект економічної діяльності залежить від оптимізації залучення суб'єктів господарювання у сферу відтворення, що в результаті дає змогу власникам фінансового капіталу досягнути його консолідації. У цьому контексті Я. Корнаї слушно зауважив, що хоча ринок функціонує на основі приватних контактів між покупцями і продавцями, але насправді ці складні угоди можуть включати тисячі параметрів¹⁵. А оскільки у цьому процесі особливе місце посідає ринок фінансового капіталу, на якому капітал перебуває у постійному русі, то відповідно його структура змінюється під впливом співвідношення попиту і пропозиції, розвитку й появою нових учасників ринку, фінансових інструментів та технологій. При цьому за структуризацією можна виокремити сегменти ринку за такими критеріями: за інституційними ознаками, за видами фінансових інструментів і за економічним призначенням ресурсів.

Зауважимо, що новітні підходи до філософії бізнесу, якою виступають "глобальні фінанси", потребують визнання, що коли темпи фінансових інтеграційних процесів випереджають наукові дослідження, то виникає загроза кризових ситуацій в економіці. Отже, теоретичні дослідження структури ринку фінансового капіталу потребують істотних перманентних коректив з урахуванням адекватності розвитку, зокрема міжкорпоративної електронної комерції (B2B — бізнес-бізнес, B2C — комерційні відносини бізнес-споживач) чи віртуальної приватної мережі (VPN — Virtual Private Network — дає змогу банкам об'єднувати філії в єдину мережу для забезпечення проходження усіх корпоративних інформаційних потоків). Отож наголосимо, зважаючи на діалектичний характер розвитку фінансової індустрії, доцільно розглядати економічну сутність фінансового капіталу з урахуванням єдиної субстанціональної основи, яка відображає історичний процес виникнення, існування та розвитку фінансового капіталу.

¹⁵ Корнаї Я. Честность и доверие в переходной экономике // Вопросы экономики. — 2003. — №9. — С. 4.